

Anstendighetens økonomi

Økonomisk forskning dreier seg om mer renter. Anstendighet, for eksempel.

Det hender jeg blir oppringt av journalister, og som regel spør de om det samme: Skal renta opp eller ned? Aner ikke, svarer jeg da. Jobber ikke med sånt. Men, sier de, du er jo økonom! Og det er sant; men blir hjernekirurger, som jo er leger, spurt om myndighetenes kostholdsråd?

Saken er at økonomifaget favner atskillig bredere enn mange er klar over. Noen av mine kolleger arbeider, ganske riktig, med renter og finansmarkeder; andre er spesialister på klimaforhandlinger, barnehagens betydning for barns utvikling, eller krig og konflikt. Selv kan jeg lite om renter. Den røde tråden i min og medforfatteres forskning det siste tiåret har snarere vært fenomenet anstendighet.

Mennesket er et sosialt vesen. Vi trenger å bli elsket og satt pris på, både av andre og oss selv. Med andre ord er det rimelig at vi kan ha preferanser for et godt selvbilde – herunder et selvbilde som anstendig.

I Bokmålsordboka forklares "anstendighet" med "sømmelighet, skamfølelse". To engelske ordbøker (Oxford, Collins) definerer "decency" som henholdsvis "quality of being or appearing as respectable people would wish" og "conformity to the prevailing standards of what is right". Disse forklaringene er ikke spesielt presise, men peker mot tre forhold: Anstendighet handler om å sammenlikne faktisk atferd med en *standard* ("what is right"), som i alle fall dels er *sosialt definert* ("as respectable people would wish") og *internalisert* ("skamfølelse"). En mulig presisering er at anstendig atferd er å følge sosialt definerte normer for akseptabel opptreden, selv uten ekstern sanksjonering og kontroll.

Innenfor rammen av de aller enkleste frikonkurransmodellene ville preferanser for anstendighet spille liten rolle. I slike modeller vil folk uansett ikke kunne lure hverandre og drive maktmisbruk, blant annet fordi alle antas å ha samme informasjon; den usynlige hånd ordner opp. Men i praksis er det vanskelig å se for seg en effektiv økonomi uten moral. Hemmeligheter og feilinformasjon gir makt, og kan forvrengte markedets prissignaler. Det kan gi insentiver til å svindle, forurense og sluntre unna, noe som vanskeliggjør blant annet alminnelig handel. Problemet er særlig knyttet til informasjon: Ingen kan vite, enn si bevis, hva hver enkelt av oss gjør til enhver tid. Finnes ikke informasjon om hva folk gjør, kan atferd heller ikke korrigeres ved midler som avgifter og subsidier.

Den som ønsker et selvbilde som anstendig, vil være villig til å ofre litt for å strekke seg mot sin standard for hva som er rett – selv når ingen ser. Hvilken effekt dette får, avhenger av hva som bestemmer standardene.

En mulighet er at disse velges ut fra rent etiske hensyn; for eksempel, inspirert av Kant, at "jeg bør gjøre det jeg skulle ønske at alle ville gjøre". Hvis alle baserer seg på samme etiske prinsipp, vil samfunnet bli bedre, bedømt etter dette etiske prinsippet, jo sterkere anstendighetspreferanser folk har.

Mye tyder imidlertid på at standardene i stor grad influeres av hva vi tror andre mener og gjør. I et forskningsprosjekt fant Kjell Arne Brekke, Gorm Kipperberg og jeg (*Land Economics*, i trykken) for eksempel at folk føler større ansvar for kildesortering jo mer de tror andre kildesorterer – selv når vi korrigerer for faktisk kildesortering i kommunen, frykt for sosiale sanksjoner, og en rekke andre bakgrunnsvariable.

Vi lærer altså hva som er moralsk akseptabelt, og hva som ikke er det, ved å betrakte andre. Denne læringen er imidlertid ikke nødvendigvis symmetrisk. Strenge standarder er en byrde vi helst vil slippe; derfor er vi tilbøyelige til å la tvilen komme oss selv til gode, og ikke akseptere eget ansvar før vi er sikre på at vi må. Brekke, Kipperberg og jeg fant, forenlig med denne idéen, at de som trodde andre sorterte mye, men var usikre på dette, var klart mindre tilbøyelige til å føle ansvar enn de som var sikre.

Hvis standardene for rett og galt avgjøres ved å skjele til andre, kan vi ikke være vite at anstendighetspreferanser gjør samfunnet bedre. Da kan vi komme til å løpe i samlet flokk mot et sted ingen av oss egentlig ville til. Historien myldrer av eksempler på anstendighetens stygge bakside; stikkord som blodhevn, kjønnslemlestelse og rasehat sier sitt.

At vår streben etter anstendighet påvirker økonomi og samfunn, er det imidlertid neppe tvil om. Å forstå dette bedre, er også økonomi.